

НАН України
Центр гуманітарної освіти

Підтиченко В.І.

ЛЮДИНА. СВІТОГЛЯД. ФІЛОСОФІЯ.

*На допомогу аспірантам
та здобувачам вченого ступеня
кандидата наук*

Київ - 1997

Дар
Гонтаржевського Івана Сигізмундовича

Затверджено до друку Вченою радою
Центру гуманітарної освіти НАН України

Видання в авторській редакції

Відповідальний за випуск д.філос.н., професор В.А.Рижко

Підтиченко В.І.

Людина. Світогляд. Філософія.- Київ:
ЦГО НАН України. 1997.- 19 с.

З М І С Т

1. Вступ.....	2
2. Відношення "людина-світ" як головна філософська проблема..	6
3. Міфологія як духовно-практична форма освоєння світу.....	7
4. Релігія як тип духовності.....	9
5. Філософія, її предмет і функції.....	12
6. Література.....	18

*Філософія зробила людину
самою розумною.*

Діоген.

*Людина має три ключі, що
все відкривають: знання,
думку, уяву.*

Гегель.

ВСТУП.

Сьогодні людство стоїть на порозі кардинальних змін в усіх сферах свого життя. Вже є можливість виявити деякі майбутні контури розвитку світової цивілізації: небачені перспективи інформаційних технологій, нових засобів комунікації, перехід до нової енергетико-еволюційної картини світу на базі постнекласичної методології, зростаючу інтеграцію світу і його різноманітність.

Перед кожною країною, кожною нацією постає проблема вибору: як ввійти в грядущу культуру і зайняти в ній гідне місце, забезпечивши більш високу якість життя і розвиток людини? Вибір шляху розвитку завжди потребує вироблення певних світоглядних орієнтирів, в формуванні яких важливу роль відіграє філософське мислення. Кардинальним соціальним змінам, як правило, передують напружені філософські пошуки, направлені на усвідомлення глибинних смислів людського буття і його цінностей.

Особливістю цього пошуку є те, що в наш час жодна філософська система чи напрямок не можуть претендувати на єдино вірного носія істини. Тільки діалог різних філософських думок може виявити конструктивно-прогностичні функції філософії, направлені на вироблення нових ідей і категоріальних структур, які змогли б стати основою культури майбутнього людського співтовариства.

Все це передбачає необхідність суттєвої орієнтації перш за все в розумінні місця і значення людини як вирішального феномену розвитку цивілізації і, по-друге, необхідності повороту в філософському знанні до його самоосмислення в контексті культури як сфери реалізації людських цінностей, простору людського спілкування і саморозвитку особи.

1. Розглядаючи перше питання, слід звернути увагу на ту особливість людської життєдіяльності, індивідуальної чи сукупної, що вона неможлива без загального розуміння і оцінки як існуючої, належної дійсності, так і дійсності можливої, без визначення сенсу людського буття, без усвідомлення перспектив розвитку суспільства і засобів його переходу до нових форм, без відповідних ідеалів і певного світогляду.

В своїй сукупності ці та інші компоненти визначаються притаманними кожній культурі нормативно-ціннісними структурами, які регулюють взаємозв'язок і взаємодію людини з світом. В процесі становлення людини багато питань її життєдіяльності вимагали усвідомлення не тільки відношення до тих чи інших сфер дійсності, але і усвідомлення власної суті і суті світу свого буття. Тому специфічним і головним об'єктом філософського осмислення стає відношення "людина-світ".

При цьому відношення "людина-світ" слід розуміти в контексті

2. Світогляд, його структура і функції.

Категоріальний зв'язок "людина-світ" свою подальшу конкретизацію отримує в категоріях: "світогляд", "філософія", "історія" та інш. В чому ж полягає специфіка світогляду?

По-перше, в тому, що він є формою суспільної самосвідомості людини і, по-друге, в тому, що він є засіб духовно-практичного освоєння світу. Це значить, що проходячи скрізь життєві цілі і інтереси людини, світогляд виступає як засіб визначення людиною її власної оцінки подій, що відбуваються в світі, впливає на вибір тих чи інших цілей діяльності. Духовно-практичне освоєння світу в світогляді немовби продовжує /доповнює чи компенсує/ його матеріально-практичне освоєння шляхом створення образів світу свободної /вільної/ реалізації людиною її життєвих цілей, сподівань, а також засобів їх досягнення.

Відзначимо також, що органічна єдність світогляду і духовної культури виявляється не тільки в тому, що остання неможлива без вироблення і виявлення в ній суспільної самосвідомості людини, а і в тому, що культура включає в себе світогляд як практично-духовне освоєння світу. В цьому контексті світогляд - невід'ємний атрибут людської свідомості і культури. Його особливість полягає в тому, що він охоплює дійсність в її цілісності: як природничо-суспільний світ життя і діяльності людини, так і в значимості /цінності/ його для людини, через призму суспільних відносин, життєвих інтересів та інш.

Світогляд - форма суспільної і індивідуальної свідомості, через яку людина сприймає, осмислює, оцінює і освоєє дійсність як

світ свого буття і діяльності. Об'єктом світогляду є не світ як такий, і не людина сама по собі, а людина як світ людини. В цьому відношенні світогляд - інтегрований вираз духовного світу людини і його основна функція полягає в тому, щоб забезпечити адекватність самосвідомості людини її життєвому світу через різні форми його буття: економічну, політичну, художню, релігійну, наукову і інш.

Структурними компонентами світогляду є поняття: "знання", "віра", "переконання", "смысл", "цінність", "ідеал" і т.п. Одним з основних понять світогляду є поняття смислу. Смысл - це форма і міра адекватності людини з світом, спроба знайти порядок в світі, який відповідав би її свідомості і розумінню. На проблему зв'язку сенсу буття і життєдіяльності людини звертає увагу В.Франкл, вказуючи на те, що в пошуках смислу людину напружує її совість, вона є "орган смислу". Здійснюючи смысл, людина реалізує саму себе /1/.

3. Міфологія як духовно-практична форма освоєння світу.

Проблема становлення філософського знання - це складний і тривалий процес історичного розвитку людської самосвідомості. Історично першою формою суспільної свідомості є родова самосвідомість людини періоду формування родоплемінних відносин. Однією з форм опредмечення цієї свідомості, вираженій в знаковій, символічній формі, був тотемізм. Механізмами, які регулювали матеріальне і духовне життя роду і які набували предметної форми виступали магія, міфи, різні культові обряди і свята.

Магію слід було б розглядати як окремий компонент первісних форм реалізації накопиченого за тисячоліття людського досвіду, в

якому саме доцільна діяльність включає в себе бачення і переживання уявного світу як дійсного /2/.

В принципі, магія зв'язує те, що реально між собою не пов'язане. Це предмет і його відображення, процес і імітація цього процесу та інш. Магія - це комплекс заклинань, обрядів, маніпуляцій і т.п., пов'язаних з вірою в можливість впливати на реально існуюче шляхом символічної дії. Первісна людина, впливаючи на зображення, маніпулюючи з іменем чи імітуючи явище, вбачає в цьому практичну ефективність своїх дій. Так, для давнього мисливця амулет з зубів тигра міг бути оберегом від алик духів. В трансформованому вигляді подібні уявлення діяли і до нашого часу.

Цікаві думки, щодо природи і суті міфу, висловлює А. Лосєв, розглядаючи його як соціокультурний простір людського буття: "міф є конкретне і реальне явище суцього, ... коли воно /суде/ виступає як жива і діяльна дійсність" /3/. Тобто міф - це не вигадка, фікція чи омана. Він - продукт історичної необхідності, а не свободи фантазії, це жива реальність, а не метафора, алегорія чи інакомовність, що характерно для казки.

Міф - це спосіб конститування людської спільноти в мовному, смисловому, етнічному, господарському і, в кінцевому рахунку, культурному відношенні. Це спосіб упорядкування, самоорганізації людського буття, організації його на культурно-смислових засадах, на відміну від життєдіяльності тварини, де основою є інстинктивно-рефлекторна діяльність.

В такому розумінні міфологія виконувала надзвичайно важливу соціальну роль, виступаючи засобом розвитку духовності самої людини. В міфологічному відношенні людини до світу відбивається єдність, нероздільність, синкретичність людини зі світом. В міфі лю-

дина, на відміну від релігійної свідомості, не мислить Бога поза світом. Не Бог творить світ, а самі боги з'являються в результаті космогонічного процесу. Звідси і активні, вільні стосунки людини з богами.

Спеціальне дослідження з цього питання проведене Ф.Г.Кесседі, який в монографії "От мифа к логосу" стверджує, що міфологія - це особливий тип уявлень про світ, в яких реально аливається з фантастичним, тоді як релігія, на відміну від міфу, допускаючи наявність фантастичного, магічного, дивного, в той же час розрізняє фантастичне і дійсне, переживає розходження між ідеальним і реальним /4/.

З часом, на базі розкладу міфологічної свідомості в зв'язку з становленням соціально-класових відносин, з неї виділяється мистецтво, релігія, філософія. Це характерно і для давньослов'янської міфології, коли на час створення Київської Русі на її основі формується, з одного боку, релігія /"яничество" - як міфологічна релігія/, з другого - міф переосмислюється в художніх формах - оповідях, билинах, епосах, казках.

4. Релігія як тип духовності. Світові релігії.

Релігійна свідомість не ідентична міфологічній. Якщо міф сам по собі не релігійний і нічого в собі надприродного не несе, то релігія роздвоє реальний світ на надприродний і природний, де феномен віри відіграє визначальну роль. Зауважимо, що слід розрізняти віру як релігійний феномен і віру як психо-гносеологічну установку на сприйняття уявної реальності як дійсної. В цьому розумін-

ні віра протилежна не знанню взагалі, а достовірному знанню/5/.

В цілому віра - це такий спосіб сприйняття інформації, матеріальних і духовних цінностей, коли вони не дані безпосередньо в особистому досвіді людини і сприймаються нею як достовірні /вірні/ , безвідносно до того, істинні вони чи оманливі. Таким чином інформація, прийнята за істину, стає способом смислової діяльності людини, її поведінки і ціннісних орієнтацій.

Предметом релігійної віри є Бог. Як надприродний творчий дух, першопричина всього існуючого, початок початків. Віднайти початок, тобто Бога, це знайти ключ до розуміння всього сущого. Але відкрити все неможливо: кінечне /людина/ не може охопити безкінечне /Бога/. Тому пізнати Бога неможливо, в нього треба тільки вірити.

Релігія, таким чином, це система поглядів, що базуються на вірі в Бога, як носія істини, добра і краси. Це закономірний і історично обумовлений спосіб духовно-практичного освоєння світу, спосіб регуляції як соціальної діяльності, так і внутрішнього, духовного світу людини через релігійні заповіді, обряди, традиції.

З позицій наукової раціональності не можна доказати істинність /оманливість/ буття Бога, і це не є предметом науки. Відзначимо, що людина не створена природою і соціальною еволюцією як завершена і досконала істота. Вона самотвориться безперервно, знову і знову через власну історію, діяльність, культуру. І ця її безперервна творчість і задана для неї в дзеркальному відображенні самої себе символом: "по образу і подоби Божій". Божественне - символ людського, з яким особа співвідноситься як зі своїм ідеалом, створюючи себе в відповідності з ним.

Звідси, релігія не вигадка пануючих класів, а певний тип духовності, що базується на вірі і цінностях, притаманних тій чи ін-

шій релігійній свідомості, що в своїй сукупності складають відповідний тип духовної культури суспільства.

В історії людства розвиток релігійної свідомості був складним і суперечливим. Проте, все ж слід сказати, що в релігійній формі концентрується багато досягнень морального досвіду і в наш час вона відіграє важливу роль в житті суспільства. Досить сказати, що більшість населення планети вважає себе віруючою. Наведемо дані про кількість віруючих тільки основних світових релігій:

християнство - більше 1 млрд. осіб, в т.ч.
католиків - 680 млн.,
протестантів - 340 млн.,
православних - 80 млн.,

мусульманство - 800 млн.,
індуїзм - 500 млн.,
буддизм - 300 млн.,
конфуціанство - 180 млн.,
йудаїзм - 15 млн.,
інших - до 2-х млрд.

На терені України на сьогодні нараховується близько 60 релігійних конфесій. При цьому мають розповсюдження як відомі релігійні общини, такі як релігія Бахаї, РУН-віра, свідомість Кришни, так і нові, тоталітарні секти /"Біле братство"/, що в цілому складає певні проблеми в релігійному і духовному житті країни.

робленні і обґрунтуванні нових і гранично загальних програм людської життєдіяльності. Філософія, аналізуючи смисли категорій культури, виступає в цій діяльності як теоретичне ядро світогляду. Світогляд є та опосередкована ланка ланцюга, через який філософія включається в культуру.

В цьому зв'язку слід відзначити, що первісними формами буття філософських категорій як раціоналізації категорій культури виступають не стільки поняття, скільки смислообрази, метафори, аналогії /згадаємо, наприклад, про особливості міфологічних уявлень, релігійних образів/.

На початку формування філософії в людській культурі ця особливість простежується досить виразно. Навіть в відносно розвинутих філософських системах античності більшість філософських категорій несуть на собі відбиток символічного і метафоричного, образного бачення світу /"вогнедогос" Геракліта/. В ще більшій мірі це характерно для давньоіндійської і давньокитайської філософії. Тут в категоріях, як правило, взагалі не виділяється понятійна конструкція від смислообразної основи. Ідея виражається не стільки в понятійній, скільки в художньо-образній формі, де образ виступає як головний спосіб осягнення істини буття.

Філософська експлікація категорій культури в значенні особливих предметів думки в первісних формах може здійснюватись не тільки в сфері професійної філософської діяльності, але й і в інших сферах духовного освоєння світу. Література, мистецтво, наука, політична і правова свідомість, повсякденне мислення стикаються з проблемними ситуаціями світоглядного масштабу. Все це сфери, в які може бути вплавлена філософська рефлексія і в яких можуть виникати в первісній формі філософські експлікації категорій культури. В

творах великих художників чи письменників може бути розроблена і виражена в матеріалі і мовою літератури навіть цілісна філософська система /Т.Шевченко, Ф.Достоевський/.

В цілому ж, філософія, виявляючи реальні смисли категорій культури, реалізує своє головне призначення: не тільки зрозуміти, який в своїх глибинних основах наявний людський світ, але і показати, яким він може і повинен бути.

В цьому відношенні по новому ставиться питання про методологічну функцію філософії. Перш за все філософська методологія це засіб зв'язку науки і культури, з допомогою якого наука черпає з культури нормативи, які забезпечують її розвиток. Це визначення загальних, принципів шляхів розвитку наукового знання, вихід за межі сфери рішень спеціальних завдань, бачення гуманістичних, загальнолюдських цілей і цінностей. Це потребує знання природи науки як соціального явища, її місця в людській діяльності і культурі в цілому. За висловленням І.Лакатоса, - "філософія науки без історії науки пуста /порожня/, історія науки без філософії науки сліпа" /11/.

Новий підхід в розумінні зв'язку філософії і науки полягає в тому, що філософська методологія як особлива форма діяльності і культури, повинна бути зорієнтована не по відношенню до науки в цілому, і не до наукового дослідження, як однієї з іпостасей науки, а до самої найважливішої її складових - вченого, як людини, його світогляду і конкретної наукової діяльності.

Таким чином філософське мислення завжди рухається немов би між двома полюсами: на одному воно тісно стикається з реаліями сучасного йому життя, на другому - виходить за їх межі і створює своєрідні проекти тих суспільних і духовних структур, які можуть стати

основами майбутнього розвитку культури. В цьому розумінні філософія виступає одночасно і квінтесенцією наявної культури, і смисловим ядром культури майбутнього, створюючи моделі можливих людських світів.

Втрата будь-якого з цих вимірів філософії приводить або до відірваних від життя безамістовних теоретичних вправ і, як наслідок, виродження, або до перетворення в міфологічну систему виправлення дійсності, не адатну її критично осмислити.

Філософія, здійснюючи свою пізнавальну роботу завжди пропонує люду деякі можливі варіанти його життєвого світу. В цьому відношенні вона має прогностичні функції. Безумовно, не завжди і не в кожній системі філософських конструкцій ці функції реалізуються з необхідною повнотою. Це залежить від соціальної орієнтації філософської системи, від типу суспільства, який створює / чи не створює / умови для розгортання в філософії моделей можливих світів.

До цього слід лише додати, що процес формування нових моделей світу в складі культури завжди набуває особистісний характер. Пов'язано це з тим, що філософія - це не тільки результат теоретичної рефлексії культури, а філософія - це є і мудрість, тобто органічна частина власне культури, продукт рефлексії людського буття, що реалізується в реальній життєдіяльності представників певної культури.

Якщо перший тип філософії /філософія як теорія/ відповідає гегелівському розумінню її як пізнання того, що існує - філософія в сучасна її епоха, осягнута в мисленні, то філософія як мудрість традиційно характеризується як "переживання морального порядку", або, за висловленням І.Канта, це "світова" філософія, носієм якої може бути "практичний філософ - наставник мудрості навчанням і ді-

лом", який і є "філософом у власному розумінні"/12/.

Розуміння філософії як самоусвідомлення і узагальнення культури означає також, що розвиток наукового пізнання завжди пов'язаний з розробкою певних світоглядних установок, які як необхідна передумова містяться в кожному акті пізнавальної діяльності, слугують необхідною умовою його існування. Всередині самої науки, як і культури взагалі, міститься "філософія", тобто деякі філософські висновки відносно сутності світу, пізнаючого цей світ суб'єкта і характеру відносин між ними.

Іншими словами, філософська свідомість існує не тільки в формі філософських вчень чи систем, вона як форма суспільної свідомості безпосередньо входить до складу наукового знання. За вдалим спостереженням англійського філософа і математика А.Уайтхеда, два поняття лежать в основі людського досвіду: поняття факту /матеріали нашого сприйняття/ і поняття значення /важливості/, з допомогою якого ми диференціюємо і зв'язуємо сприйняте. Обидва ці поняття за Уайтхейдом, залежать не тільки від методу, але й від загального світобачення /13/.

Завершуючи розгляд теми "Людина, світогляд, філософія", треба сказати, що розглянута в ній проблематика концентрується в понятті "світоглядна культура особи". Це той світ людини, в якому реалізуються суспільно вироблені поняття /ідеї/ істини, добра і краси. Ці ідеї виступають ідеально-реальними предметами людських почуттів. Ідеал є своєрідний сплав знання про світ і переживання цього світу, знання про суще і бачення перспектив його розвитку. Він важливий світоглядний орієнтир у всій життєдіяльності людини.

Література:

1. Франкл В. Человек в поисках смысла. - М., 1990, Вступительная статья., с.5; разд: Человек перед вопросом о смысле., с.24,38,43.
2. Касавин И.Т. Магия: ее мнимые открытия и подлинные тайны. В кн: Заблуждающийся разум? Многообразие вненаучного знания. - М., 1990.
3. Лосев А.Ф. Философия имени. - М., 1990, разд: Логос эйдоса: сущность мифологии., с.192-198.
4. Кессиди Ф.Г. От мифа к логосу. - М., 1972, с.52.
5. Угринович Д.М. Психология религии. - М., 1986. Гл III, Религиозная вера, с.92.
6. Гегель Г. Лекции по истории философии. Соч., т. IX, М, 1932, р.р: Философия как мысль своей эпохи, с.54; Различие между философией и религией, с.63.
7. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? - М., 1991, п.32; Радосная сторона философии, с. 325.
8. Агацци Э. Человек как предмет философии. Ж. Вопросы философии, N 2, 1988.
9. История философии и культура. - К., 1991, с.75.
10. Бердяев Н. Воля к жизни и воля к культуре. В кн.: Философия и мировоззрение. Филос. дискуссии 20-х гг. - М., 1990, с.73.
11. Лакатос И. Структура и развитие науки. - М., 1978, с.203.
12. Кант И. Трактаты и письма. - М., 1980, с.330.
13. Уайтхед А.Н. Избранные работы по философии. - М., 1990. Разд. I, гл. IX, Наука и философия, с.199; Разд. III, гл. IX, с.540.

Додаткова література:

1. Человек и мир человека. - К., 1997.
2. Попович М.В. Мировоззрение древних славян. - К., 1982.
3. Моця О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства. - К., 1996.
4. Філософія. Курс лекцій. Під редакцією І.Бичка. - К., 1994.

Підтиченко Віктор Іванович.

Людина. Світогляд. Філософія.- Київ:
ЦГО НАН України. 1997.- 19 с.